

En realistisk begrebsteori: Om forholdet mellem virksomhedsteorien og den økologiske kognitive psykologi¹

Jens Mammen

De to teories forståelse af det objektive, det praktiske og det subjektive

I denne artikel vil jeg argumentere for muligheden af en syntese mellem to væsentlige linier i den moderne psykologi, nemlig *virksomhedsteorien* og den nyere *økologisk* orienterede *kognitive psykologi*. Jeg vil ikke forsøge at fremstille selve denne syntese, men derimod undersøge dens forudsætninger med hensyn til tre spørgsmål, der er grundlæggende for psykologien.

For det første, hvad man kunne kalde det *ontologiske* spørgsmål. Spørgsmålet om, hvilken verden menneskene lever i, dvs. spørgsmålet om, hvad der findes i verden, og hvad der er *objekt* for menneskenes virksomhed. Altså med andre ord spørgsmålet om det *objektive* i bred forstand.

For det andet, hvad man kunne kalde spørgsmålet om det *praktiske*. Spørgsmålet om menneskenes praktiske forhold til verden. Hvorledes *møder* vi denne verden i et stræbende, erkendende og gensidigt påvirkende forhold?

For det tredje, hvad man kunne kalde spørgsmålet om det *subjektive*. Spørgsmålet om de subjektive forudsætninger for og virkninger af menneskenes praktiske møde med verden.

Det er fælles for virksomhedsteorien og den økologiske kognitive psykologi, at de har haft en åben, dvs. antireduktionistisk, forståelse af det *ontologiske* spørgsmål og har taget de metodiske konsekvenser heraf, f.eks. ved at interessere sig for menneskenes liv uden for laboratorierne. Dette er vel ligefrem essensen i begrebet "*økologi*" i psykologisk sammenhæng. Måske har virksomhedsteorien endda været mest radikal i denne henseende ved både at ind-

¹ Jeg takker Niels Engelsted, Tia Hansen og Henrik Poulsen for nyttige kommentarer til tidligere udgaver af mit manuskript.

drage menneskenes naturhistoriske og samfundshistoriske virkelighed som præmisser for psykologien.

Vedrørende spørgsmålet om det *praktiske* har de to nævnte psykologiske retninger været fælles i en kritik af den traditionelle forståelse af mennesket som kun reaktivt og har begge lagt vægt på menneskenes aktive handlinger og undersøgelser i verden. Men igen har virksomhedsteorien måske været mest radikal her, netop ved sit centrale begreb om "*virksomhed*". Virksomhedsbegrebet omfatter ikke blot den kognitive psykologiske instrumentelle handlingsbegreb, altså et begreb om handlinger, der tjener til forudsigelse af og kontrol med omverdenen. Virksomheder tjener til realiseringen af alle subjektets forhold til objektet, også f.eks. kommunikation og tilknytning til objekter og andre subjekter, som ikke kan forstås instrumentelt.

Endelig, vedrørende spørgsmålet om det *subjektive* er begge retninger karakteriseret ved stor åbenhed, dvs. antireduktionisme, f.eks. i fælles opposition til mere behavioristiske retninger. Men her er det nok den kognitive psykologi, der umiddelbart udviser den største åbenhed med sit brede begreb om "repræsentation", "skemaer" etc. og sin interesse for forventninger, hypoteser m.v., hvorimod virksomhedsteoriens begreb om "*genspejling*" kan forekomme mere lukket p.g.a. begrebets tætte tilknytning til det objektive og faktiske.

Ovenstående er naturligvis forenklet og skematiseret, ligesom jeg ikke har nævnt spørgsmålenes delvise overlappning og gensidige afhængighed. Alligevel håber jeg, at det kan bruges som et foreløbigt analyseredskab.

Min pointe er, at den ene af de to retninger kan lære noget af den anden på de punkter, hvor den anden demonstrerer den største åbenhed, og at dette samtidig vil bringe den tidligere nævnte *syntese* nærmere.

J. J. Gibsons teori anskuet som et fælles første skridt i de to teoretiske retninger og som modsætning til en traditionel reduktionistisk forståelse

Først vil jeg illustrere det tætte fællesskab mellem de to retninger med et eksempel, nemlig J. J. Gibsons perceptionsteori (f.eks. Gibson, 1966), som udgør en slags "største fælles divisor" i de to teorier, sådan at forstå, at den kan ind-

placeres i dem begge, og tillige er i klar opposition til en mere reduktionistisk forståelse, som begge retninger vender sig imod.²

Denne klassiske, reduktionistiske forståelse er først og fremmest karakteriseret ved en reduktiv definition af det praktiske til et fysisk-kemisk niveau. Dvs. en beskrivelse af menneskenes møde med verden som bestående af bevægelser og sansepåvirkninger, der principielt kan defineres i fysisk-kemiske termer. Denne forståelse er en følge af de metodiske krav, som en traditionel naturvidenskabelig tilgang til psykologien stiller.

Der har været udgaver (såkaldt eliminativ materialisme) af denne forståelse, der har betydet en tilsvarende principiel reduktion på objekt- og subjektsiden. Men det almindelige standpunkt har været at forsøge en forening af på den ene side en mere åben forståelse af det subjektive og objektive og på den anden side en reduktiv forståelse af det praktiske. Det har så til gengæld rejst store metodeproblemer, som har at gøre med den nødvendige (metodiske) reduktion (via processer, transformationer eller afbildninger) på objektsiden og den tilsvarende nødvendige konstruktion på subjektsiden.³

Det metodiske problem, der opstår på subjektsiden, kan noget forenklet sammenfattes som *empirisme-rationalisme striden*, som jeg her vil forudsætte bekendt⁴. En moderne udgave af rationalismen finder vi i, hvad der nu hedder klassisk AI (Artificial Intelligence), der arbejder med deduktive, regelstyrede algoritmer til behandling af sanse-input. En tilsvarende ny udgave af empirismen finder vi i de konnektionistiske (neo-associationistiske) PDP-modeller

2) Gibson ville nok ikke selv føle sig velplaceret i nogen af de to nævnte teorier, da de begge indeholder mange momenter, som Gibson næppe ville kunne tilslutte sig. Så når jeg i det følgende taler om den økologiske kognitive psykologi og om virksomhedsteorien, regner jeg i ingen af tilfældene Gibson med til teorierne.

3) Denne konstruktion kan antage mange forskellige former. I københavnerfænomenologien og i gestaltpsykologien rummer den et spring fra fysiske stimuli til bevidste emner eller oplevede gestalter via hypotetiske fysiologiske forarbejdningsprocesser. I andre mere fysikalistiske teorier er blot tale om komplicerede fysiologiske processer, og dermed på subjektsiden en forståelse, der kan nærme sig en eliminativ materialisme. For den diskussion, som jeg fører her om det subjektives form i den traditionelle reduktionistiske forståelse, er forskellene ikke afgørende.

4 Jeg har behandlet emnet i f.eks. Mammen, 1986.

(Parallel Distributed Processing), der arbejder med induktive, selvorganiserende "neurale" netværk til behandling af sanse-input.

Men uanset forskelle i teorierne for de indre konstruktive processer, der fører fra sanse-input til begreber, forståelse, etc., så opererer både de rationalistiske og de empiristiske teorier med et sanse-input, der i sig selv består af en sum af enkelte fysisk-kemiske påvirkninger (sensorisk atomisme). Empirismen og rationalismen er derfor fælles om et stof-form problem, nemlig problemet om, hvordan det simple sanse-stof kan opnå den færdige erkendelses form.

J. J. Gibson bryder afgørende med denne forståelse af de indre konstruktive processer i subjektet og angiver dermed en principiel vej til løsning af empirisme-rationalisme striden. Han gør det imidlertid ikke ved at rette blikket mod det subjektive, men tværtimod ved at fokusere på det objektive og det praktiske, idet nøglen til stridens ophævelse efter hans mening ligger her. På objektsiden erstatter Gibson summen af sansepåvirkninger med de hele objekter og flader, som omgiver os (og dyrene) i dagligdagens liv. Angående vores praktiske møde med disse objekter erstatter han summen af passivt modtagne sansninger med vores bevægelser (eksploratoriske, manipulatoriske og lokomotoriske) i forhold til objekterne og med de varianser og invarianser af højere orden i det samlede påvirkningsmønster, som er resultatet af disse bevægelser i forhold til objekterne. Disse varianser og invarianser specificerer éntydigt objekterne for subjektet, som ifølge Gibson blot skal registrere dem for at blive éntydigt informeret om objekterne, dvs. erkende dem.

Sagt lidt slagordsagtigt påstår Gibson, at vi direkte kommer i kontakt med objekternes former gennem en virksomhed, som har en til objekterne adækvat form. Resultatet er en direkte (perceptuel) erkendelse efter formlen *Erkendelse = Virksomhed x Objekt*, eller med andre ord: Det subjektive er et direkte produkt af praksis og det objektive. Intet under, at Gibson som kontrast til empirismen og rationalismen kalder sit eget standpunkt for *realisme*.

Som det er nævnt ovenfor, har Gibsons tilgang til psykologien væsentlige fællestræk med *virksomhedsteorien*, som udformet af A. N. Leontjev (1977; 1983) m.fl. Man kan sige, at det skridt, som Gibson tager i forhold til de klassiske, reduktionistiske teorier, har samme retning som virksomhedsteorien, men nok er kortere i den forstand, at Gibsons teori har et mindre gyldigheds-

område. Til gengæld er det måske fastere i den forstand, at det inden for sin begrænsede horisont er særdeles solidt empirisk funderet.

Gibsons begrænsninger og de to teoretiske retninger anskuet som forsøg på at overskride dem

Gibsons begrænsning ligger først og fremmest i den måde, hvorpå han afgrænser feltet af objekter og virksomheder. Heraf følger begrænsningerne i hans forståelse af det subjektive. Objekterne er direkte nærværende fysiske genstande og flader, og virksomhederne er bevægelser i det fysiske rum. De egenskaber, der afdækkes hos objekterne, er ikke blot dem, der har at gøre med deres vekselvirkninger med andre objekter, men også dem, der vedrører vekselvirkningerne med subjektet, deres funktionalitet for subjektet, eller hvad Gibson (1979) kalder deres "affordances". Det kan f.eks. vedrøre, om subjektet kan løfte objektet, sidde på det, el. lign., men stadig inden for de *fysiske* vekselvirkningers sfære.

Gibson har ganske vist selv forsøgt en videreførsel af teorien til, hvad han kalder *indirekte perception*, som så sammen med den ovenfor beskrevne direkte perception skulle udtømme erkendelsens felt. Gibsons elev E. Reed (1987) har uddybet denne generalisation. Det er imidlertid påfaldende, at generalisationen alene omfatter selve virksomheden, der nu også omfatter sproglig kommunikation m.v., men på ingen måde berører objekterne, der stadig er de samme. Der er ifølge Reed og Gibson ingen objektiv realitet at erkende ud over den, som kan erkendes ved direkte perception. Men af og til kan vi erkende den med andre, mindre pålidelige og nøjagtige, indirekte midler.

Virksomhedsteoriens forhold til Gibsons teori kan anskues som en generalisation af Gibsons metode til at omfatte alle objekter i verden, også som de er givet ud over deres fysiske egenskaber. For virksomhedsteorien er objekterne også objektivt bestemt i deres *historiske og samfundsmæssige kontekst* med mening og betydning, etc. Tilsvarende generaliserer virksomhedsteorien Gibsons begreb om virksomhed til hele den menneskelige samfundsmæssige virksomhed, dvs. meget andet og mere end fysiske bevægelser.

Derimod gentager virksomhedsteorien i princippet Gibsons forståelse af den subjektive erkendelse, som vi udtrykte det i formlen Erkendelse = Virk-

somhed x Objekt. Dette er nemlig samtidig et koncentreret udtryk for den *genspejlingsteori*, der indgår i virksomhedsteorien. Det ser derfor ud til, at virksomhedsteorien ikke foretager en generalisation, eller udvidelse, af det subjektive, i forhold til Gibsons teori, ud over den, der ifølge formlen med nødvendighed må følge af generalisationen af virksomheden og objektet. Heri kan der ligge en fare for en for snæver bestemmelse af det subjektive i virksomhedsteorien. Dette vender jeg tilbage til.

Et andet forsøg på en videreførelse af Gibsons teori ser vi i den moderne *økologiske kognitive psykologi* repræsenteret af bl.a. U. Neisser (1976, 1985). Det er karakteristisk for denne retning, at Gibsons realisme accepteres inden for den horisont af fysiske bevægelser og objekter, som Gibson selv har afgrænset, dog med det væsentlige forbehold, at subjektets eksplorative virksomhed er selektiv og styret af forventninger. Man følger altså Gibson som et første skridt væk fra den traditionelle reduktionisme. Men hvad angår verdens ikke-fysiske objekter har man endnu sværere ved at følge Gibsons "direkte" eller "objektivistiske" forståelse af (eller underbetoning af) det subjektive og de indre konstruktive processer. Man har således svært ved at acceptere, at tænkning kun er en omvej til perception og ikke skulle rumme sine egne erkendelsesobjekter. Kognitivismen er ikke bange for at udvide sit begreb om det subjektive uden, som virksomhedsteorien, at aflede det af en tilsvarende udvidelse af det objektive og det praktiske.

Til gengæld står kognitivismen stadig med empirisme-rationalisme problemet (med en vis forkærlighed for rationalismen) uanset den økologiske orientering imod de virkelige objekter og vores adækvate virksomhed i forhold til dem. Det subjektive har hos kognitivisterne i *for* høj grad mistet fodfæstet i det objektive og det praktiske. Det vender jeg også tilbage til.

Svagheden ved Gibsons teori er svær at få øje på, så længe teorien kun anvendes på erkendelse af dagligdagens geometriske former og flader, m.v. For det første kræver *valget* af den adækvate eksplorative virksomhed ikke nogen særlig forklaring hos Gibson. Den er automatiseret, spontan og i mange tilfælde medfødt. For det andet er forestillingen om, at det samlede påvirkningsmønster *specificerer* objektet heller ikke problematisk. Det drejer sig om at specificere en løsningsmængde inden for et kontinuert matematisk rum af

mulige flader, former, overfladestrukturer (textures), m.v. Subjektet behøver ikke forud for sin perception at overveje, hvorledes mulighedsrummet ser ud, dvs. hvad der kunne være tilfældet. Det er givet en gang for alle. Og subjektet behøver derfor heller ikke at *vælge* en eksplorativ strategi med henblik på, hvilke muligheder, der skal udelukkes, for til sidst kun at specificere én eller tilstrækkeligt få muligheder. Der eksisterer faste generelle løsningsrutiner, så at sige, så længe vi har at gøre med perception af flader, former, osv.

Helt anderledes ser det ud, når vi bevæger os væk fra Gibsons yndlingseksempler. Selv over for en så fysisk orienteret opgave, som det at bestemme et stofs kemiske sammensætning må Gibsons teori melde pas. Her er det nødvendigt omhyggeligt at vælge, hvilke prøver man vil foretage, ud fra en "negativ" strategi, der bygger på skridtvis udelukkelse af muligheder i et teoretisk bestemt udfaldsrum. Dette *hypotetiske* moment i erkendelsen, dvs. at det ikke-faktiske, det *mulige*, nødvendigvis må inddrages i erkendelsen af det faktiske, og at virksomheden tilsvarende ikke kun kan anskues som bevægelser i et fysisk rum, men derimod som valg i et hypotetisk rum, har den kognitive psykologi derimod gjort til noget helt centralt. Med Hegel kunne man sige, at det netop er dette *negative* moment, der adskiller *tænkning* fra perception i snæver forstand som "positiv" erkendelse. Gibsons benægtelse af den negative erkendelses nødvendighed og gyldighed ligner Comtes kritik af Hegel. Gibson er en vaskeægte positivist i ordets oprindelige betydning. Han er ikke en moderne logisk empiristisk positivist. Til gengæld er kognitivismen paradoksalt nok i denne henseende mere hegeliansk end virksomhedsteorien, der ellers vedkender sig arven fra Hegel via venstrehegelianerne, Marx og Engels.

Den kognitive psykologis begrænsninger i forståelsen af det objektive og det praktiske, i forhold til virksomhedsteoriens forståelse

Kognitivismen, både den økologiske og den mere traditionelle, har imidlertid, sine dyder til trods, også nogle afgørende svagheder i forhold til virksomhedsteorien. De beror først og fremmest på, at den kognitive psykologi principielt forstår erkendelsens objekt, verden, som en attribut-verden. Eller rettere, ifølge kognitivismen er den side af verden, som vi møder i vores virksomhed, udelukkende *attributter*, dvs. universelle egenskaber eller træk ved verdensgenstande, som udgør et kompliceret mønster af indbyrdes korrelerede fremtrædelser.

Erkendelsens praktiske opgave består derfor i sidste ende i at trænge ind i regelmæssighederne bag dette mønster for at kunne forudsige og kontrollere de livsvigtige attributter, som vi møder, dvs. de egenskaber eller kvaliteter ved verden, som vores liv først og fremmest afhænger af, mad, varme, sex, etc. Dette er en funktionalistisk forståelse med rødder i biologien.

I denne henseende er der ikke afgørende forskel på den klassiske rationalistiske kognitivismen, den mere økologisk orienterede kognitivismen eller de nyere konnektionistiske teorier. Jeg har tidligere (Mammen, 1983) gennemført en principiel kritik af den klassiske, rationalistiske kognitivismen, som også er gyldig for de to andre varianter. Så lad mig her nøjes med kort at vise, hvordan kritikken mere specielt kan udformes i forhold til disse. Og lad mig begynde med konnektionismen.

Konnektionismens reducerede forståelse af verden og af subjektets praktiske møde med denne verden viser sig i hvert fald i tre fundamentale mangler.

For det første ved, at konnektionismen med sine PDP-modeller ikke er i stand til at redegøre for individernes *fastholdelse og identifikation af enkeltting* (hvad der i litteraturen er erkendt og blevet kaldt problemet om John=John) (Plunkett, 1988). For det andet ved, at PDP-modellerne er rene tilpasnings- eller tuningsmodeller, dvs. modeller der alene fanger erfaringernes generelle tendens, og altså *uden hukommelse for konkrete enkeltbegivenheder*, der så at sige drukner i gennemsnittet. Endelig for det tredje ved, at modellerne ikke rummer den *redskabslogik*, der forbinder det samfundsmæssige menneske med verden.

Disse tre forhold, som PDP-modellerne ikke kan rumme, er tæt forbundne, og er i henhold til virksomhedsteoriens forståelse forudsætninger for den specifikt menneskelige praksis, og for de begreber, som opstår i den menneskelige praksis ved anvendelsen af kulturens redskaber. Alle tre forhold forudsætter, at subjekterne kan identificere genstandes numeriske identitet, og ikke blot deres kvalitative identitet, givet ved deres attributter (Mammen, 1983).

I den *økologisk orienterede kognitive psykologi* viser den reducerede forståelse af omverdensforholdet sig f.eks. ved, at man ikke har nogen teoretisk forklaring

ring på et så gennemgående fænomen som den empirisk påviselige *prototypestruktur* i mange begreber. Prototypefænomenet forklares selvmodsigende eller cirkulært, hvis man går det efter i litteraturen. Det forstås ikke, at det *objektive* grundlag for effekten er et forhold mellem objekternes historiske og samfundsmæssige betydninger på den ene side og deres fremtræden eller attributter på den anden. Prototypefænomenet forsøges derimod forklaret *inden for attributverdenen selv* (f.eks. Rosch, 1978), hvilket er umuligt, eller (f. eks. hos den kognitive semantiker G. Lakoff, 1987) ved henvisning til *mentale modeller*, hvilket ikke er nogen forklaring, da det netop i en psykologisk teori er de mentale modeller og deres oprindelse, der skal forklares. De psykologer, der tager Lakoff til sig, overser at hans ærinde som semantiker rummer den omvendte forklaringslogik. Jeg vender tilbage til Lakoffs teori lidt senere.

Forsøget på at forklare prototypefænomenet inden for attributverdenen selv baserer sig på en teori for begrebsdannelse gennem indlæring af de relative hyppigheder mellem forekomsten af instanser af en kategori og attributter hos instansen, eller med andre ord en indlæring af, hvor hyppigt bestemte attributter optræder sammen med instanser fra bestemte kategorier. Denne indlæring forudsætter igen, at subjektet under indlæringen kan identificere forekomsten af kategoriernes instanser. Men ifølge teorien foregår dette ved at afgøre instansernes kategoritilhørsforhold ved hjælp af attributter. Man forudsætter altså den begrebsdannelse, som skal forklares. Men derudover forudsættes det, at identifikationen er éntydig, for ellers er de relative hyppigheder ikke veldefinerede. Dette forudsætter igen, at kategorierne er "klassiske"⁵ og ikke prototypiske, hvilket ellers er, hvad man ønsker at forklare. Om man vil karakterisere teorien som cirkulær eller selvmodsigende, er nærmest en smagssag.

De kognitive psykologer er på rette spor med deres realistiske og økologiske ambition, men de er blinde for den objektive menneskelige og historiske kontekst, som definerer de samfundsmæssige objekters betydninger, eller deres "systemegenskaber", som Leontjev har kaldt dem. Og de er blinde for den særlige struktur i den menneskelige virksomhed.

⁵ "Klassiske" eller "aristoteliske" begreber er, i modsætning til prototypiske begreber, udtømmende defineret ved nødvendige og tilstrækkelige kombinationer af attributter. Med andre ord kan det for ethvert objekt éntydigt afgøres ud fra dets attributter, om det er med i en given kategori eller ej.

Sagt med andre ord kæmper de økologiske kognitive psykologer stadig med at etablere en realisme på et tilstrækkeligt højt niveau i subjekt-objekt-forholdet.

Her er virksomhedsteorien mere radikal i sin gennemførelse af den økologiske ambition, hvilket kunne være et godt grundlag for dialog mellem de to retninger. Det samme kunne den biologisk funderede funktionalisme være, som de to retninger er fælles om.

Denne funktionalistiske, eller funktional-historiske, forståelse ligger bag mange af de ideer, som virksomhedsteorien har om menneskets artshistoriske udvikling. Men så snart vi kommer frem til selve den samfundshistoriske udvikling, overskrider virksomhedsteorien den biologiske funktionalisme, først og fremmest gennem sin særlige forståelse af den samfundsmæssige verden, som subjektet møder i sin virksomhed. Denne verden er ikke længere en attribut-verden, en verden af aktuelle fremtrædelser, men en verden fyldt med ideelle betydninger. Virksomhedsteorien hævder, at disse betydninger, uanset at de ikke kan reduceres til aktuelle fysiske forhold, findes i den objektive verden, som møder det enkelte subjekt. Dette er et eksempel på den *ontologiske åbenhed* eller åbenhed for, hvad der er objektivt eksisterende, som jeg nævnte indledningsvis.

Jeg tænker her på den rehabilitering af *det objektivt ideelle*, som Leontjev har fremhævet med reference til bl.a. Ilyenkov (1977). Dvs. de ideelle betydninger, som knytter sig til kulturens objekter, og som ikke blot beror på deres aktuelle egenskaber og vekselvirkninger, men på deres tilblivelseshistorie, på deres historiske kontekst. Jeg har diskuteret denne *historiske dybde* i vores verden i f.eks. Mammen (1983 og 1993).

Virksomhedsteorien redegør også i princippet for, hvorledes vi er involveret i en verden med historisk dybde, og hvorledes vi *tilegner* os den. Det sidste er især interessant. Som Leontjev har beskrevet det, kan tilegnelsen ikke gennemføres ved en nok så grundig indlæring af empiriske korrelationer mellem egenskaber i verden. Tilegnelsen forudsætter, at genstandene forstås som menneskelige produkter, hvortil der knytter sig intention og standardiseret praksis, og som kun kan begribes i samkvem med andre mennesker, der allerede har tilegnet sig genstandenes betydninger.

At lære genstandenes betydninger drejer sig netop ikke om en i princippet arbitrær tilordning mellem egenskaber og begreber, men om at forstå genstandenes historiske "sammenvoksethed" med den menneskelige praksis. Dette er det objektive grundlag for genstandenes betydninger, deres begreber.

Kognitivismens vanskeligheder i forhold til disse objektive betydninger illustreres meget godt af ovennævnte G. Lakoff (1987), der med henvisning til H. Putnam afviser en teori for betydninger baseret på objektive referencer. Desværre overser han, at Putnams formelle bevisførelse alene afviser muligheden af objektive referencer defineret ved arbitrær tilordning, men ikke muligheden af objektive referencer defineret ved en praktisk og ikke-arbitrær forbindelse. Lakoff misforstår Putnams pointe og drager den forkerte konklusion, at begreber altså ikke har objektive referencer, men i stedet er baseret på subjektive "idealiserede kognitive modeller".

Der er her nærmest tale om en nyere instrumentalistisk-konventionalistisk udgave af den klassiske *nominalisme*. Hvis man som Lakoff og de kognitive psykologer, der følger hans synspunkt, ikke forstår, at en realisme må forankres i menneskenes praktiske forhold til verden, har man valget mellem en metafysisk begrebsrealisme eller en antirealisme. Og så vælger man altså det sidste, hvilket er Lakoffs de facto standpunkt på trods af hans erklærede ambitioner om at være realist. (Hvilket for Lakoff blot er udtryk for en vis funktionalisme eller instrumentalisme).

Her kunne den kognitive psykologi godt lære noget af virksomhedsteoriens *praktiske realisme*. Men belæringen kunne også gå den anden vej. Ikke fordi kognitivismens nominalisme er meget bevendt. Men derimod som tidligere nævnt i kraft af kognitivismens orientering mod det *mulige* og hypotetiske og ikke blot det faktiske.

Virksomhedsteoriens begrænsninger i forståelsen af det subjektive, i forhold til den kognitive psykologis forståelse

Virksomhedsteorien har ved siden af sit genspejlingsbegreb en plads til det *mulige* forstået som intentionalitet eller rettedhed mod fremtidige "positive" mål, det umiddelbart fraværende, som virksomheden stræber mod at gøre nærværende. Hos mennesket kan denne rettedhed direkte tage form af mål-

forestillinger. Niels Engelsted (1989) har fremhævet denne side ved virksomhedsbegrebet som afgørende.

Derved får den verden, som subjektet forholder sig virksomt til, altså både en historiske dybde *bagud* i tid, i form af *betydninger* og livshistorisk forankrede personlige *meninger*, og en historisk dybde *fremad* i tid, i form af intentionalitet eller *konation* (Poulsen, 1991).

I denne fremadrettethed er der plads til det subjektive, eller til friheden, som Engelsted har påpeget det (se hans bidrag til nærværende bind). En frihed, som overskrider genspejlingen af det nutidigt og fortidigt objektivt eksisterende eller faktiske. Blot forekommer det mig, at dette subjektive moment i vores omverdensforhold kan udvides yderligere ved med inspiration fra den kognitive psykologi at inddrage det mulige i form af et kognitivt hypoteserum, altså tænkningens *negative* moment, forestillingen om, hvad der kunne være tilfældet eller blive tilfældet, helt uanset om det efterstræbes eller ej. Dvs. også det kreative eller "vilde" i tænkningen, *fantasi*en. (Mammen, 1969). Det drejer sig om alt, fra idéer om den mulige eksistens af gravitoner, til vores "dommedagsbilleder", når vi forholder os til verdens fremtid, til vores bekymringer i forhold til os selv og vores nærmeste, og til vores gæt på, om postkassen er blevet tømt.

Det kan diskuteres, hvorledes dette subjektive negative moment i tænkningen forholder sig til det objektive. Kan det f.eks. forstås som en genspejling af objektivt eksisterende muligheder og dermed blot være en udvidelse af genspejlingsbegrebet? Dette leder frem til en vanskelig diskussion om, hvad man skal forstå ved *objektive muligheder*, altså noget objektivt, som ikke nødvendigvis realiseres. Diskussionen ligger f.eks. bag spørgsmålet om, hvad man skal forstå ved objektive *sandsynligheder*, f.eks. i naturvidenskaben. Det er det samme som spørgsmålet om, hvad *information* er for noget, idet informationsbegrebet forudsætter et hypotetisk udfaldsrum, hvor de enkelte muligheder tildeles sandsynligheder. Skal disse sandsynligheder forstås som objektive? Eller er de blot subjektive forventninger, evt. begrundet i objektive hypoteser, altså en slags ekstrapolation ud fra hidtidige erfaringer, en

"fremskrivning" af fortiden? Så vidt jeg har forstået det, kan vi ikke forvente et éntydigt svar fra naturvidenskabelig side.⁶

Den sidste forståelse af det mulige som ekstrapolation viser imidlertid, at det hypotetiske i nogle tilfælde godt kan være genspejling af det faktiske. Og sådan fungerer det nok også i høj grad, og måske udelukkende, hos vore slægtninge i dyreriget. Men hos mennesket rummer denne forståelse kun én side af sagen, som ikke kan redegøre for, hvorledes vi gør opdagelser og opfindelser, og i det hele taget forholder os aktivt og skabende til vores fremtid.⁷

Virksomhedsteorien har i sin forståelse af forholdet mellem det subjektive og det objektive lagt vægt på erkendelsens, genspejlingens, objektivitet og deroverfor på rettethedens, motivets, subjektivitet. Men der bør som sagt også være plads til det subjektive, hypotetiske, moment i genspejlingen, og ikke blot til den "farvning" af erkendelsens objekter, som har at gøre med deres relation til motiverne. Det sidste har ellers været kernen i virksomhedsteoriens begreb om *den personlige mening*, som så at sige har skullet varetage erkendelsens subjektivitet. Det har så medført, at der, for at give tilstrækkelig plads til det subjektive, er sket en overbetoning af den personlige menings subjektivitet.

Den subjektive personlige mening er blevet sat over for de objektive *samfundsmæssige betydninger*. Men for mig at se er det uheldigt i så høj grad at sammenkæde meningerne med det subjektive og betydningerne med det objektive. Både betydninger og meninger har både en objektiv og en subjektiv side (Mammen, 1993).

Hvis vi tager betydningerne, så har de at gøre med den plads, kulturens objekter har i den store historiske og samfundsmæssige kontekst. De har en objektiv side, som studeres af kulturhistorie, sprogvidenskab, etc. Og de har en subjektiv side, som har at gøre med, hvorledes og i hvilken grad den enkelte gennem sin virksomhed har tilegnet sig betydningen, er trængt ind i den kontekst, som

6) Nogle, f.eks. H. Everett (Penrose, 1989, p. 295), går her så vidt som til at hævde, at alle muligheder faktisk realiseres, og at de sameksisterer i en uendelig mængde parallelle universer. Så jeg lader den side af problemet ligge.

7) At vi overhovedet er i stand til det, har ifølge R. Penrose (1989) igen konsekvenser for, hvorledes vi skal forstå den objektive verden og overgangen fra det mulige til det faktiske. Men det er en anden historie.

rummer den. Barnet lærer f.eks. mere og mere om de praksisformer, der knytter sig til objekterne, og senere mere og mere om objekternes kulturhistoriske baggrund, altså om de historiske tråde, der knytter dem til deres menneskelige oprindelse. Betydningerne og begreberne har både en objektiv og en subjektiv side.

Helt den samme analyse kan anvendes på, hvad Leontjev har kaldt de personlige meninger. Også de har en objektiv side, som er den særlige individuelle livshistoriske kontekst, som knytter den enkelte til objekterne på sin egen måde. Knytter den enkelte til andre mennesker i kærligheds- og solidaritetsforhold, til genstande i ejendoms- og affektionsforhold, etc. Og denne kontekst kan også subjektivt tilegnes mere eller mindre dybt, genspejles mere eller mindre bevidst og stabilt, etc. (jf. D. A. Leontjev, 1991).

Men i og med, at vi således har løsrevet betydning og mening fra den primære tilknytning til henholdsvis det objektive og det subjektive, som Leontjev foretager, og i stedet på realistisk måde har henført betydning og mening til *kontekster* af forskellig orden eller "størrelse" i tid og rum, har vi også relativiseret begreberne og åbnet for alle mulige lag imellem betydning og mening. Måske er betydning og mening i Leontjevs forstand kun yderpunkter eller grænser for et helt felt af virkelige kontekster.

Der er en kontekst givet ved den enkelte familie, ved den enkelte generation, den enkelte egn, institution, arbejdsplads, etc., som alle definerer eller *betydningssætter* (hvis vi bruger "betydning" som overbegreb) deres objekter, og som stiller subjektet over for en tilegnelsesopgave. Socialpsykologi, personlighedspsykologi og psykoanalyse har f.eks. hver fokuseret på deres kontekst.

Konteksterne er indlejret i hinanden, eller ligger ved siden af hinanden, evt. med fællesområder, fordi vi på én gang lever i mange sammenhænge, der ligger inden i hinanden, som f.eks. at vi på én gang tilhører en egn og en nation, eller som ligger ved siden af hinanden, som f.eks. at vi på én gang er tæt knyttet til en sportsklub og en arbejdsplads.

Konteksterne kan betydningssætte objekterne overensstemmende eller uoverensstemmende, men aldrig sammenfaldende. Der kan f.eks. være overensstemmelse mellem mit engagement i et politisk parti og min funktion som

tillidsmand på min arbejdsplads, hvilket betyder, at begrebet "arbejdsgiver" har overensstemmende betydninger i de to sammenhænge, selv om det er mere specifikt i den sidste sammenhæng end i den første. Mens der kan være uoverensstemmelse mellem mine begreber om "elev", hvis jeg på én gang er lærer i folkeskolen og elev på AOF's aftenkursus i engelsk.

Betydningerne kan være i dialog eller i misforståelse, noget man beskæftiger sig med både i pædagogisk og i klinisk psykologi. Tænk f.eks. på indvandrerbarnet, der ikke kan forbinde de begreber, som det tilegner sig hjemme og i skolen. Eller på kvinden, der er opvokset i et indremissionsk miljø, og har et begreb om "ægteskab", som måske ikke svarer til hendes senere situation.

Tilegnelsen af betydninger foregår i princippet simultant i alle konteksterne, vi lever i, selv om der kan være forskellige dominerende niveauer på forskellige trin af udviklingen. Hos førskolebarnet har den familiære kontekst f.eks. normalt større betydning end kammeratskabsgruppen, som til gengæld har stor betydning for det større skolebarn (Bjerg, 1990).

Måske skulle vi bruge termen "betydninger" for den objektive side på alle niveauerne, altså også om "personlig betydning", og termen "mening" om den subjektive side på alle niveauerne, f.eks. også svarende til socialpsykologiens begreb om holdninger?

Perspektivet er for mig at se en enhedsteori for begrebsudvikling, der omfatter hele spektret fra meninger til betydninger, motiver og fantasi, og som kan forene de almene discipliner (først og fremmest personlighedspsykologi og kognitionspsykologi), som i dag er skilt, til stor skade for den anvendte psykologi.

Referencer

- Bjerg, A. (1990): Den pædagogiske kunst - fornuft og følelse - plan og spontaneitet. I: I.M. Bryderup & S.C. Langager (red.): *Følelseseksperter? - om etik og engagement i socialpædagogisk arbejde. Socialpædagogiske Tekster 6*. København: Socialpædagogisk Højskole, s. 91-103.
- Engelsted, N. (1989): *Personlighedens almene grundlag I & II*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gibson, J. J. (1966): *The senses considered as perceptual systems*. Boston: Houghton Mifflin.

- Gibson, J. J. (1979): *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Ilyenkov, E. V. (1977): The concept of the ideal. I: *Philosophy in the USSR. Problems of dialectical materialism*. Moskva: Progress Publishers, pp. 71-99.
- Lakoff, G. (1987): *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leontjev, A. N. (1977): *Problemer i det psykiskes udvikling. Bind I-III*. København: Rhodos. (Oversat fra tysk. Russisk udgave 1959).
- Leontjev, A. N. (1983): *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. København/Moskva: Sputnik/Progress, 1983. (Russisk udgave, 1977).
- Leontjev, D. A. (1991): Making sense: The psychological function of art. In: Dorfman, L. Ya. et al. (eds.): *Art and emotions. Proceedings of the international Symposium. Perm, Sept. 17-21, 1991*, pp. 51-60.
- Mammen, J. (1969): Menneskets frihed - det frie menneske. *Dansk Psykolognyt*, 23(20), 295-299.
- Mammen, J. (1983): *Den menneskelige sans. Et essay om psykologiens genstandsområde*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Mammen, J. (1986): Erkendelsen som objektrelation. *Psyke & Logos*, 7(1), 178-202.
- Mammen, J. (1993): The elements of psychology. I: N. Engelsted, M. Hede-gaard, B. Karpatschhof & A. Mortensen (eds.): *The societal subject*. Århus: Aarhus University Press, pp. 29-44.
- Neisser, U. (1976): *Cognition and reality*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Neisser, U. (1985): From direct perception to conceptual structure. *Emory cognition project report no. 7*.
- Penrose, R. (1989): *The emperor's new mind. Concerning computers, minds and the laws of physics*. Oxford: Oxford University Press.
- Plunkett, K. (1988): Parallel distributed processing. *Psyke & Logos*, 9(2), 307-336.
- Poulsen, H. (1991). *Conations. On striving, willing and wishing and their relationship with cognition, emotions, and motives*. Århus: Aarhus University Press.
- Reed, E. (1987): James Gibson's ecological approach to cognition. In: A. Costall & A. Still (eds.): *Cognitive psychology in question*. Brighton: The Harvester Press, pp. 142-173.
- Rosch, E. (1978): Principles of categorization. In: E. Rosch & B. B. Lloyd (eds.): *Cognition and categorization*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 27-48.